

РЕКОНСТРУКЦІЯ АВТОРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СВІТЛІ НОВІТНІХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ МЕТОДОЛОГІЙ

У статті представлено спробу прослідкувати складний процес формування авторської ідентичності письменника крізь призму новітніх літературознавчих методологій. У зв'язку з цим, розглянуто фундаментальні концепції ідентичності/ суб'єктивності С. Грінблатта і М. Фуко та запропоновано власну дефініцію «авторської самоідентифікації».

Ключові слова: авторська ідентичність, суб'єктивність, самоідентифікація, культурні студії.

В статті представлена попытка прослідкувати складний процес формування авторської ідентичності писателя крізь призму новітніх літературознавчих методологій. В зв'язку з цим, розглянуто фундаментальні концепції ідентичності/ суб'єктивності С. Грінблатта і М. Фуко, а також пропонується власна дефініція «авторської самоідентифікації».

Ключевые слова: авторская идентичность, субъективность, самоидентификация, культурные студии.

The paper presents an overview of theories concerning the problem of author's identity. The paper critically reevaluates Greenblatt's and Foucault's fundamental concepts of human identity/subjectivity and suggests the definition of «the author's self-identification».

Key words: author's identity, subjectivity, self-identification, culture studies.

Іманентною характеристикою об'єктивного світу постає наявність причинно-наслідкових зв'язків майже у всьому, що нас оточує. Літературний процес не є виключенням: художній твір виявляється результатом взаємодії цілої низки внутрішньолітературних, загальнокультурних, естетичних, соціально-психологічних, історичних та інших факторів [8, с. 414].

Домінуючим принципом у розвитку гуманітаристики кінця ХХ – початку ХХІ ст. стає принцип антропоцентризму. Разом з лінгвістичним поворотом, вихід на авансцену антропоцентричної методології літературознавчого аналізу, спричинює появу цілої низки міждисциплінарних студій, присвячених дослідженню взаємозв'язку мови та культури. На зламі тисячоліття мова починає сприйматися як свого роду лабораторія, в якій випробовуються різноманітні філософські, культурологічні, соціологічні та інші концепції. Художній твір все частіше осмислюється в межах всеосяжної інтертекстуальності, а відтак, як це не парадоксально, дедалі частіше визнається неможливість розкодування всіх закладених у ньому смислів.

Літературознавчі дослідження останніх десятиліть переконливо доводять, що літературу практично неможливо відокремити від інших дискурсивних практик, адже текст слугує свого роду «політичним рупором, провідником» («the vehicle of politics» – термін Дж. Бреннігана) та «сполучною ланкою в

складній структурі соціальних, політичних та культурних формацій» [10, с. 3]. У результаті міждисциплінарного підходу до літературознавчих студій в науковий обіг вводяться ціла низка нових термінів та понять, як-от, «символічний капітал», «літературне поле» (П. Бурдьє) [3, с. 82], «дискурсивна практика» (Ж. Дерріда, М. Фуко [9, с. 312]) «культурні та літературні практики» (Л. Вітгенштейн, Р. Шарт'є, С. Грінблатт) [1, с. 34] та ін.

У цьому плані цілком очікуваними стають зміни, яких зазнає англосовне ренесансознавство кінця ХХ – початку ХХІ ст. Завдяки новітнім літературно-критичним підходам, руйнується традиційне, започатковане фундаментальною працею Е. М. У. Тільярда «Єлизаветинська картина світу» (1942) [16], уявлення про англійський Ренесанс як непохитну космологічну систему, засновану на стійких ієрархічних засадах. Навпаки, сучасна візія єлизаветинської картини світу, яка представлена в наукових розвідках останніх десятиліть, виглядає гетерогенною, мозаїчною та суперечливою, що характеризується певною невизначеністю, яка взагалі притаманна суспільству в перехідні моменти історії.

Щоправда, через розмаїття концепцій, поглядів та перспектив дослідження, сучасна англосовна теорія літератури стає іноді навіть надмірно «заполітизованою» та схильною до філософичності. Коли йдеться про «заполітизованість», то перш за все, мається на увазі,

що в наукових розвідках зарубіжних дослідників ренесансних художніх творів все частіше фігурують такі концепти (або «згустки культури у свідомості людини» [6, с. 43]) як влада, раса, клас, гендер, які, безперечно, мають яскраво виражений політичний зміст.

Важко не погодитися з авторитетною думкою відомого сучасного швейцарського лінгвіста П. Серіо, який вважає, що не існує такого висловлювання – усного чи письмового, в якому неможливо було б побачити культурну обумовленість, а, відтак, яке не можна було б зв'язати з характеристиками та інтересами окремої соціальної групи [5, с. 21]. Літературознавець сказав би, що не існує тексту, в якому б не «просвічував» соціокультурний контекст, а значить будь-яка інтерпретація літературного тексту є явищем контекстуально-залежним.

Більшість сучасних літературознавців, ймовірно, погодяться і з таким постулатом: розуміння тексту можливе лише за умови визнання своєрідної «троїстості» самого процесу інтерпретації, що передбачає обов'язкове прийняття до уваги таких трьох умов: ким, для кого і за яких обставин було створено текст. Відомий британський дослідник Дж. Доллімор, представник «культурного матеріалізму» (британського варіанту американського «нового історизму»), називає ці три умови артикуляцією, рецепцією та контекстом відповідно [11, с. 13].

Вірогідно й те, що кожна людина є носієм певного індивідуального світобачення, яке конструюється в процесі пошуку власної ідентичності (національної, релігійної, гендерної), тобто в процесі особистої самоідентифікації. Письменник не є виключенням з цього правила. Саме на перехресті культурно-історичного та біографічного контекстів зароджується неповторне авторське світосприйняття, власний стиль письменника, що вирізняє його з-поміж інших сучасників.

З одного боку, авторське «я» є своєрідним втіленням колективної свідомості, яка формується під впливом соціально-економічних та історико-культурних відносин, характерних для конкретної епохи, для тієї чи іншої країни. З іншого ж, представлена в творчості окремого автора картина культури є лише одним з можливих (численних) «зрізів» культурного цілого, що не претендує на істину в останній інстанції.

Багатомірність і багатозначність соціокультурного контексту передбачає нескінченну кількість по-своєму правомірних дефініцій і описів. Адже, картина світу в кожному конкретному випадку – це так чи інакше набуток суб'єкта культури (спостерігача, учасника, дослідника, творця тощо), що характеризується визначеною (суб'єктивною) точкою зору, світоглядною і значеннєвою позицією.

При цьому, як слушно зазначає відома російська дослідниця Н. Т. Пахсар'ян, сутність соціокультурологічної методології в літературознавстві полягає «не у простій сумі історико-соціальної та культурної характеристики епохи..., а у системному синхронному розгортанні генетичного та поетологічного аспектів вивчення твору, у розумінні складних та тонких взаємо-переходів між... ментальною моделлю дійсності, що

впливає на твір,...індивідуальною інтерпретацією цієї моделі, образом дійсності, що є художньо втіленим, та... тим світом культури, що постійно змінюється, і в якому живе та сприймається літературна пам'ятка...» [4, с. 18].

Окрім зазначених вище факторів, у формуванні авторської манери письма неабияку роль відіграє і так званий «кон'юнктурний» момент. Річ у тім, що в своєму прагненні донести певний художній задум до читацької аудиторії, митець, свідомо чи несвідомо, діє згідно з загальними законами функціонування та трансформації «літературного поля» (термін П. Бурдье). Якщо застосувати термінологію економічної теорії ринкових відносин по відношенню до літературознавчих процесів, можна припустити, що написання конкретного твору – своєрідного «згустку» актуальних проблем епохи підпорядковується загальноекономічному принципу «якщо є попит – виникає і пропозиція».

Саме віднайдення власної ідентичності та культурні трансформації, які супроводжували процес зародження нової європейської індивідуалістичної особистості в епоху Відродження, і сьогодні залишаються в центрі уваги сучасних ренесансних студій по всьому світові. Відкриття, визнання та проголошення особистістю своєї індивідуальності – центральна теза, що зароджується і виникає саме в ренесансній культурі. Цей провідний ідейний постулат висловлює ще в кінці XIX ст. Я. Буркгардт в своїй фундаментальній праці з ренесансознавства [14, с. 58].

У ренесансних студіях XX ст. питання ідентичності залишається дуже актуальним, хоча його сутність переосмислюється згідно з новітніми літературознавчими методологіями, які, у свою чергу, багато в чому ґрунтуються на теоретико-концептуальних поглядах М. Фуко.

У дослідженнях М. Фуко, мова йде, в першу чергу про владу і владні відносини, під впливом яких постійно знаходиться суб'єктивність окремої людини. Розглянувши становлення «Я» протягом майже двох тисячоліть європейської історії, він виділяє лише два способи розуміння самого себе (Self), що існували в античній та християнській традиціях.

Слідом за М. Фуко, суб'єктивність або «самість» людини все частіше розглядають не як онтологічну субстанцію, а як результат взаємодії певних владних відносин у суспільстві; тобто не як своєрідний першорядний «атом» або позачасову онтологічну характеристику, а як специфічну самоінтерпретацію особистості під час суспільних практик її (особистості) підкорення та вивільнення [13, с. 97-98].

Перший тип «Я» М. Фуко визначає як «підкування про себе», що трактувалося не як відкриття істин у собі, а як засвоєння загальноприйнятих правил поведінки, тобто «Я» (Self) розуміється як чистий аркуш, своєрідна форма, відкрита для заповнення (так званий античний тип суб'єктивності).

Другий тип суб'єктивності, який виник в Європі разом з християнською доктриною і досі панує у світі, М. Фуко називає «герменевтичним Я». Мається на увазі наявність у кожному «Я» чогось, чого індивід і

сам не знає, але все життя намагається досягнути [7, с. 396-446].

Однозначним є визнання потужного впливу поглядів М. Фуко на основоположника методології нового історизму, американського ренесансознавця С. Грінблатта. Світоглядна позиція останнього, безумовно, несе на собі відбиток філософської фуконіанської теорії [15, с. 1]. Майже через сто років після Я. Буркгардта він також говорить про важливість формування «Я» в епоху Ренесансу. Зазначимо, що іноді його твердження виглядають досить суперечливими. Певна суперечливість полягає вже в самій назві його фундаментального дослідження «Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare» (1980) [1, с. 34], яке, нібито розділяє два феномени – існування незалежної особистості (Self) та, відповідно, її формування (Self-fashioning) як процесу, що скеровується волею самої особистості.

Таким чином, судячи з назви, для набуття самототожності (самості) суб'єкт повинен піддати себе відчуженню, так би мовити винести свою ідентичність поза Себе – до уявлюваного Іншого. Така концепція, на перший погляд, начебто не суперечить проголошеному Я. Буркгардтом принципу відкриття вільної від умовностей ренесансної індивідуальності, такого собі взірця для інших, відтвореного в образі Адаму з відомого твору П. делла Мірандолла «Промова про людську гідність» (1487).

Насправді ж, ренесансні герої, про яких йдеться в роботі С. Грінблатта (Т. Мор, У. Тіндейл, Т. Вайетт, Е. Спенсер та В. Шекспір), розглядаються автором скоріше не як особистості, що творять себе самі, а як суб'єкти, сформовані соціокультурними протиріччями тюдорівської Англії. Таким чином, на прикладі класичних ренесансних текстів С. Грінблатт прослідковує, як відбувається «виліплення», формування ренесансного індивідууму – такого собі культурного артефакту, продукту соціальних, економічних, релігійних та політичних віянь епохи.

Враховуючи зазначене вище, слушним видається зауваження російського науковця Ю. П. Зарецького щодо неточності перекладу в публікації журналу НЛЮ самого терміна С. Грінблатта «Self-Fashioning» як «Формування «Я»: на думку дослідника, більш доречним було б перекласти назву цієї роботи як «Формування особистості в епоху Ренесансу» [2, с. 30]. На думку вченого, це дало б змогу наголосити на тому, що формування особистості відбувається незалежно від волі самого суб'єкта, цей процес підпорядковується лише соціокультурному контексту епохи, а саме владним відносинам у суспільстві.

Чому ж модель «формування особистості» (Self-fashioning) С. Грінблатта виявилася такою продуктивною і в чому секрет її популярності в літературно-критичних студіях з ренесансознавства? Як думається, вона якнайкраще вписується в парадигму Ренесансу як епохи всеохопного «маскараду», коли від виконання ролей (в прямому і переносному смислах) буквально могло залежати не лише просування на вищі щаблі соціальної ієрархії, а й взагалі життя. Саме тому набуття тих чи інших індивідуальних якостей часом було буквально життєво необхідним.

З концепції «формування особистості» у С. Грінблатта випливає, що говорячи про формування суб'єктивності (subjectivity) чи ідентичності (identity) людини, мова йде, все ж таки, не стільки про самоідентифікацію чи самовизначення (self-definition) як ізольований чи відособлений процес визначення самою людиною своєї самості, скільки про сприйняття та зіставлення Себе з Іншим, а значить – про накладання певного відбитку культурних практик, пануючих в суспільстві, на авторську ідентичність [12, с. 212].

Під час комплексного дослідження творчого доробку того чи іншого письменника, неодмінно постає питання формування різних форм авторської ідентичності в процесі його (автора) самопізнання, особистісної самоідентифікації та самоінтерпретації. Під авторською самоідентифікацією пропонуємо розуміти ядро самосвідомості письменника, що пов'язане з відповіддю на вічне питання «хто я?» по відношенню до вже існуючих систем (гендерної, релігійної, національної, професійної тощо). Така саморефлексія письменника не лише сприяє визначенню власних пріоритетів та уподобань автора і виступає своєрідною самооцінкою його місця і ролі у соціумі, вона, безумовно, є історично детермінованою.

Так, у творах ренесансних авторів, як правило, пріоритетними стають такі форми ідентичності літераторів: релігійна, національна, класова, професійна і гендерна ідентичності. Враховуючи те, що будь-яка з цих ідентичностей формується завдяки «циркуляції соціальної енергії» та репрезентації ідеології певної інституції в її «матеріальному» вираженні – текстах, можна спробувати проаналізувати кожен з форм ідентичностей окремого ренесансного автора крізь призму репрезентованих в його текстах владних дискурсів. Тоді, як думається, за формування окремої форми ідентичності «відповідатиме» певна соціальна інституція, чия ідеологія на момент написання тексту, є пануючою. Так, наприклад, класовій ідентичності в ренесансному владному дискурсі «відповідає» конструкт «Двір», який можна представити через опозицію королева/придворні і прослідкувати, як домінуюча сила намагається легітимізувати свій соціальний порядок.

Таким чином, для розуміння складності процесу конструювання ідентичності літератора, досліднику його творчості необхідно:

- виокремити найбільш значимі для соціокультурного контексту епохи, що досліджується, ідейно-сміслові концепти, соціальні інституції, культурні практики тощо;

- з'ясувати передумови та специфіку формування відповідних форм авторської ідентичності та характер взаємодії творчих імперативів автора з ними;

- виявити втілення ситуативних проблем автора і його часу, а також маркери авторської самоідентифікації в літературних творах письменника.

На жаль, обсяг цієї статті не дозволяє докладно зупинитися на кожному з цих етапів, хоча в цьому напрямку, безперечно, відкриваються дуже цікаві дослідницькі перспективи.

Отже, спираючись на все зазначене вище, можна стверджувати, що сучасні літературознавчі дослідження

грунтуються на взаємозумовленості й взаємовпливові мови та суспільства. З одного боку, сфера соціального завжди осмислюється як побудована з дискурсів, а з іншого – мовна сфера завжди залежить від соціальних та матеріальних факторів. Наявність певних топосів чи ідеологем, а також вибір арсеналу змістоформлюючих елементів у будь-якому літературному тексті є явищем далеко не випадковим. Їх зумовлено як біографічними чинниками (освіта, оточення автора) та соціокультурною

ситуацією епохи, так і підвищеним попитом на окремі літературні жанри та теми в різні часи.

Становлення авторської самоідентифікації передбачає взаємодію різних іпостасей особистісної ідентичності автора – гендерної, професійної, релігійної, національної тощо, які найяскравіше оприявнюються в його літературних текстах – мистецькому продукті певного формату в національній літературі окремої епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринблатт С. Формирование «я» в эпоху Ренессанса: От Мора до Шекспира; [пер. с англ. Г. Дашевского] / С. Гринблатт // Новое литературное обозрение. – 1999. – № 35. – С. 34–77.
2. Зарецкий Ю. П. История европейского индивида: от Мишле и Буркхардта до Фуко и Гринблатта / Ю. П. Зарецкий. – М. : ГУ ВШЭ, 2005. – 44 с. (Препринт WP6/2005/05. – М. : ГУ ВШЭ).
3. Йосипенко О. М. Соціолінгвістичні інновації П'єра Бурдьє: критика лінгвістичних теорій / О. М. Йосипенко // Мультиверсум : [збірник наукових праць / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України]. – К. : Український Центр духовної культури, 2005. – Вип. 45. – С. 80–89
4. Пахсарьян Н. Т. Генезис, поэтика и жанровая система французского романа 1690–1760-х годов / Н. Т. Пахсарьян. – Днепропетровск : Пороги, 1996. – 270 с.
5. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса; [пер. с фр. и португ. / общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова]. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1999. – 416 с.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
7. Табачникова С. Мишель Фуко: историк настоящего / С. Табачникова // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности : [Работы разных лет]. – М. : Касталь, 1996. – С. 396–446.
8. Ткаченко А. О. Мистецтво слова / О. А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.
9. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – СПб : Изд. центр «Гуманитарная академия», 2004. – 416 с.
10. Brannigan J. New Historicism and Cultural Materialism / J. Brannigan. – New York : St. Martin's Press, 1998. – ix + 249 p.
11. Dollimore J. Political Shakespeare : [Essays in Cultural Materialism] / J. Dollimore, A. Sinfield. – Ithaca : Cornell University Press (North America) ; Manchester University Press, 1994. – 295 p.
12. Fernie E. Reconceiving the Renaissance : [A Critical Reader] / E. Fernie – New York : Oxford University Press, 2005. – xi + 436 p.
13. Foucault M. Power / Knowledge / M. Foucault // Power / Knowledge : [selected interviews and other writings, 1972-1977 / ed. by C. Gordon]. – Brighton : Harvester, 1980. – 2. – 270 p.
14. Gilbert F. History: politics or culture? : Reflections on Ranke and Burckhardt / F. Gilbert. – Princeton : Princeton University, 1990. – 120 p.
15. Greenblatt S. Towards a Poetics of Culture / S. Greenblatt // The New Historicism ; [ed. by A. Veesser]. – N. Y. ; L. : Routledge, 1989. – P. 1–14.
16. Tillyard E. M. W. The Elizabethan World Picture / E. M. W. Tillyard. – New York : Vintage Books, 1942. – 116 p.